

NARRATIO

dr. Wilken Veen

DE ZACHTMOEDIGE REVOLUTIE

**in de theologie van
G.H. ter Schegget**

(1927-2001)

**DE ZACHTMOEDIGE REVOLUTIE
IN DE THEOLOGIE VAN
G.H. TER SCHEGGET**

dr. Wilken Veen

**DE ZACHTMOEDIGE REVOLUTIE
IN DE THEOLOGIE VAN
G.H. ter Schegget**

(1927-2001)

NARRATIO

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met
het publicatiefonds van de Vereniging voor Theologie en
Maatschappij.

dr. Wilken Veen (geb. 1953) studeerde theologie in Utrecht en Amsterdam. Sinds 1982 is hij als predikant verbonden aan de Hervormde Gemeente te Amsterdam. In 1991 promoveerde hij op een studie over het Duitse protestantisme in 1933, *Collaboratie en Onderwerping* (eveneens verschenen bij Narratio). Hij is docent Kerkgeschiedenis bij de Theologische Vorming voor Gemeenteleden in Amsterdam en hoofdredacteur van Ophef, het blad van de Vereniging voor Theologie en Maatschappij. In 2000 publiceerde hij als eerste boekje in deze reeks: *Een stap verder dan de kerk. Betekenis en invloed van Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)*.

Gerrie Huiberts is eindredactrice van deze serie boekjes over theologen en theologes.

ISBN 90 5263 238 4

©2007 uitgeverij NARRATIO, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 084 739 29 45 email: lvdherik@narratio.nl
Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl en via de boek-signalering van www.boekentafels.nl.

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, Internet of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Ook te bestellen via de Internetboekhandel www.kerkboek.nl

INHOUD

Woord vooraf	7
I De theologie van Ter Schegget	9
II Het geweten als revolutionair principe	14
III Theologie als maatschappijkritiek	23
IV Het gebed als hart van de ethiek	45
V De gemeente en haar moreel	55
Epiloog: Het geloof van Ter Schegget	71
Gebruikte publicaties van Ter Schegget	75

Voor Elfriede ter Schegget

WOORD VOORAF

Op 9 november 2001 overleed op vierenzeventigjarige leeftijd Gijsbertus Hendricus ter Schegget. Iedereen kende hem als Bert, maar op zijn boeken – en daarom uit respect ook op dit boek – stond altijd G.H. ter Schegget. En als hij zijn eigen naam afkortte deed hij dat als G.H.t.S. Misschien was dat wel in navolging van zijn grote leermeester en vaderlijke vriend K.H. Miskotte, door hem in de opdracht van zijn dissertatie aangeduid als: K.H.M., de voortrekker.

In ruim dertig jaar publiceerde Ter Schegget achttien boeken en een groot aantal artikelen, de meeste over ethiek, maar ook een aantal bijbels-theologische studies, waarin bijna altijd de opdracht van christenen en de christelijke gemeente in de maatschappij centraal stond. Bert was in die zin een “politiek theoloog”. Soms schreef hij expliciet over politieke onderwerpen (zoals in *Klassenstrijd en staking* en *Kernwoorden van Marx*), maar in de meeste gevallen schreef hij theologie met het oog op de politiek.

Er zal in deze studie uitvoerig geciteerd worden, zodat hij zelf ook aan het woord komt. In plaats van met voet- of eindnoten, worden deze citaten verantwoord middels een korte code voor de boektitel met daarachter het pagina-nummer. In geval van twijfel vindt u achter in dit boekje in de literatuurlijst de volledige titels en daarmee de verklaring van de gebruikte afkortingen.

Als titel en daarmee typering van zijn theologie hebben we gekozen voor “zachtmoedige revolutie”. In *Het geheim van de mens* noemt Ter Schegget zachtmoedigheid als voorwaarde van de revolutie. Die term “zachtmoedigheid” keert heel veel later terug in de titel *Zachtmoedig leven*, een studie over de Petrusbrieven. Voor mij is “zachtmoedigheid”, een typisch Ter Schegget-woord geworden: wat het betekent, moet je niet opzoeken in Van Dale, maar moet je al lezend bij Bert leren. Tenslotte kon ook het woord “revolutie” in de

titel niet ontbreken, want Bert stak in 1970 heel bewust zijn nek uit, toen hij die term gebruikte in de ondertitel van zijn dissertatie. Het maakte hem toen tot een “theoloog van de revolutie” en dat heeft er, hoewel hij altijd duidelijk maakte dat hij aan geen enkel “-isme” horig wilde zijn, zeker toe bijgedragen dat hij laat, te laat hoogleraar werd. De revolutie, die hij en wij verwachtten in de jaren zestig en zeventig, is of niet zo zachtmoedig geweest als hij had moeten zijn en in zijn eigen geweld en tegenstrijdigheid ten onder gegaan, of is bezweken in de strijd tegen een neoliberale contra-revolutie, die veel sterker bleek te zijn dan hij en wij ooit voor mogelijk hadden gehouden.

Het boek is opgedragen aan Elfriede ter Schegget. Zij is sinds de dood van haar vader actief op zoek naar “zijn theologie”. Als ik daar ook maar enige bijdrage aan heb kunnen leveren, heeft het schrijven van dit boekje zin gehad.

Amsterdam, februari 2007.

I DE THEOLOGIE VAN TER SCHEGGET

Mooie theologie

Als we het willen hebben over “de theologie van Ter Schegget”, dan is de eerste vraag die zich opdringt: bestaat er wel zo iets als “de theologie van Ter Schegget”. Dat is heel nadrukkelijk niet een retorische vraag. Natuurlijk, als je alle boeken van een bepaalde theoloog op een stapel legt, dan zou je de inhoud daarvan “de theologie van...” kunnen noemen, maar daarmee is er nog niet per se een in enigerlei mate samenhangende theologie, die je kunt omschrijven en interpreteren. Welnu... er bestaat wel degelijk een “theologie van Ter Schegget” en wat meer is: Bert ter Schegget heeft welbewust gewerkt aan de ontwikkeling van zijn theologie. Hij heeft zijn theoloog zijn opgevat als een roeping, vergelijkbaar met die van zijn predikant zijn.

De predikant heeft, natuurlijk naast een heleboel andere taken, de opdracht om op de zondagmorgen aan zijn gehoor de Schrift uit te leggen op een manier, dat de inhoud daarvan betekenis heeft of krijgt voor het leven van de mensen die het horen. Zo ook heeft de theoloog de opdracht om dat in zijn geschriften en wellicht ook in zijn colleges en voordrachten te doen voor een breder publiek. Hij moet dus helder en verstaanbaar zijn en zoals de predikant “mooi” moet preken, zodat de mensen de moeite blijven doen om naar zijn preken te komen luisteren, zo moet de theoloog “mooi” schrijven, zodat de mensen er een plezier in scheppen zijn boeken te lezen en ervan te leren. Natuurlijk zijn er mensen die dit allemaal bijzaak vinden, omdat het niet om mooi praten gaat, maar om de inhoud. Zij kunnen gerust zijn: in de volgende hoofdstukjes zal ik uitvoerig op die inhoud ingaan! Maar hier wil ik graag gezegd hebben, dat Bert ter Schegget mooie theologie heeft geschreven. Zorgvuldig geschreven, op veel plaatsen voluit poëtisch, met soms briljante one-liners waarin onmiddellijk duidelijk wordt, waar het hem om gaat. Hij hield van mooie, soms ook wat dure woorden. Maar hij was ook niet te beroerd, om wanneer dat nodig was, die in een

voet- of eindnoot uit te leggen. Zo ontstond die kenmerken- de abundante (om maar gelijk Berts lievelingswoord te laten horen) stijl, die eigen is aan zijn theologie.

Opgebouwd

Ter Schegget bouwde aan “zijn theologie”. Zo zien we in zijn latere boeken steeds weer thema’s opduiken, die al eerder aan de orde waren, maar waarvan hij vond dat ze nog eens hernomen moesten worden en zo mogelijk zorgvuldiger geformuleerd, opdat volkomen duidelijk zou zijn, wat hij daarover had willen zeggen. Ook zijn grote teleurstelling over het feit, dat hij verschillende keren gepasseerd werd bij een vacature voor kerkelijk hoogleraar in de zeventiger jaren, moet niet begrepen worden als arrogantie, maar als kenmerkend voor zijn zelfbewustzijn. Ter Schegget had als theoloog iets te zeggen, wist dat hij iets te zeggen had en zocht ook naar de meest geschikte plekken om dat te zeggen. Het hoogleraarschap was voor hem het juiste platform om zijn theologie te ontvouwen (de productie van die jaren bewijst zijn gelijk) en die functie heeft hij daarom bewust geambieerd. In een gesprek met Evert Jan de Wijer (ZV, pag. 23) zegt hij daarover: *‘Wanneer het professoraat eerder op mijn weg was gekomen, waren er meer boeken als vrucht van het college-geven ontstaan.’*

Ethiek

De theologie van Ter Schegget is ethiek. Weliswaar heeft Ter Schegget naast de boeken waarin hij zijn ethiek uiteenzet ook bijbels-theologische geschriften geschreven. Maar ik heb de stellige indruk dat Ter Schegget al zijn bijbels-theologische studies (*Het lied van de mensenzoon, De andere mogelijkheid, Het moreel van de gemeente, Zachtmoedig leven*) heeft bedoeld als exegetische onderbouwing van zijn ethiek. In het eerste van de genoemde boeken schrijft hij dat zelfs expliciet in het woord vooraf. Toch hebben we het in de titel van dit boekje niet over zijn ethiek, maar over zijn theologie, omdat voor Ter Schegget ethiek per definitie theologie was. Ethiek is het ontvouwen van de leer met het oog op het zoeken van de mens naar wat hem of haar te doen staat. Zo heeft Ter Scheggets dissertatie, *Het beroep op de*

stad van de toekomst, twee verschillende ondertitels. De ondertitel van het academisch proefschrift luidt: *praktisch-dogmatische studie van de revolutie*, dat van de handelseditie: *ethiek van de revolutie*. Praktisch-dogmatisch vertaal ik als: de leer ontvouwend met het oog op de praktijk en in die zin is het synoniem met “ethiek”. En verder is de eerste ondertitel natuurlijk een hele slimme vondst als je bij je kerkelijk hoogleraar dogmatiek (Van Niftrik) wilt promoveren op een ethisch onderwerp. Zelf spreekt Ter Schegget van “mijn ethiek”. Hij doet dat bijvoorbeeld in de ondertitel van zijn boekje over joodse filosofen, *Recht op gemeente. De betekenis van joodse denkers voor mijn ethiek*. Zijn ethiek en de bijbels-theologische onderbouwing daarvan vormen samen “de theologie van Ter Schegget”.

De structuur van zijn theologie: chronologisch?

Hoe orden je de theologie van Ter Schegget? Ook hier zou voor verschillende opties gekozen kunnen worden. De meest voor de hand liggende optie is natuurlijk de chronologische, waarbij we onderscheid zouden maken tussen Ter Schegget in de periode bij de sociale academie De Horst, grofweg de zeventiger jaren, Ter Schegget in de periode van zijn hoogleraarschap, de tachtiger jaren, en Ter Schegget in de periode van zijn emeritaat, de negentiger jaren. De eerste periode zou dan beginnen met zijn dissertatie, daarna *Partijgangers der armen* en *Het geheim van de mens*, als thematische verbreding en uitwerking van die dissertatie, de maatschappelijke uitwerking ervan in de studie over *Klassenstrijd en staking* en *Kernwoorden bij Marx* en de bijbels-theologische onderbouwing in *Het lied van de mensenzoon* en *De andere mogelijkheid*. Deze periode zou dan perfect afgesloten worden door *Theologie en ideologie* als de poging om het tot dan toe ontdekte onder één noemer te brengen. In de tweede periode staat als vanzelf *Volmacht in onmacht* (uit 1988) majestueus in het midden. Opus magnum is niet een juiste aanduiding, daarmee zou je de andere boeken geen recht doen, maar als je op zoek bent naar een boek, dat je zou kunnen aanduiden als “de ethiek van Ter Schegget” dan komt *Volmacht in onmacht* het dichtst in de buurt. De bijbelstudie over Romeinen 12 en 13, mijn lievelingsboek, *Het moreel van de gemeente*

is een vooroefening voor die ethiek. Met het boek over het Onze Vader, *Het innigst engagement*, loste hij kort voor zijn afscheid als hoogleraar de belofte in, die hij had gedaan bij zijn aantreden, toen hij stelde dat voor hem het gebed het hart van de ethiek was.

In de jaren na zijn emeritaat valt eerst een kleine stilte, maar daarna kwam Ter Schegget terug met studies over de Tien Woorden, *Vrijheid door gehoorzaamheid*, over de verzoening, *De menslievendheid van God*, en de mooie studie over de bergrede, waarin hij alles wat hij al aan had gesneden in *Volmacht in onmacht* nader uitwerkt en met de tekst van de bergrede erbij exegetisch onderbouwt en bewijst. Toen Ter Schegget eind 2001 vrij onverwachts overleed, had hij nog volop plannen voor tenminste één volgend boek, dat zou moeten gaan over het geloof van de generatie na hem, want de moderne vragen als “Als we niet geloven, wat geloven we dan?” (Umberto Eco) en (wat klassieker) “hoe kan Christus Heer der wereld zijn in een religieuze wereld” (Bonhoeffer) hadden steeds meer zijn interesse. Deze existentiële vragen naar wat we eigenlijk geloven, de vraag naar het bestaan van God, hoorden voor hem meer thuis in zijn preken dan in zijn boeken al waren ze ook daarin zeker niet afwezig.

Thematisch?

Ja, de theologie van Ter Schegget kan chronologisch ingedeeld worden, maar we zouden hem met die periodisering waarschijnlijk toch niet helemaal recht doen, want de thematiek die in de vroege periode aan de orde is, is – ook al is het dan in een andere setting – ook volop aan de orde in zijn theologie uit de latere periodes. Zo gaat het in zijn dissertatie uit 1970 uitvoerig over “het geweten als revolutionair principie” en luidt de titel van het laatste hoofdstuk van zijn laatste boek opnieuw: “het geweten”. Alle thema’s die kenmerkend zijn voor zijn theologie komen aan de orde in *Volmacht in Onmacht*. Ze worden voorbereid, uitgewerkt en hernomen door heel zijn theologisch oeuvre heen. Je zou dus ook een thematische indeling kunnen kiezen, waarbij we de drie belangrijkste thema’s van Ter Scheggets theologie aan de orde stellen: het geweten, het gebed en de gemeente. Het gebed staat centraal, is het hart van de ethiek, maar bij het geweten

begint het en op de gemeente loopt het uit want daar zal het moeten gebeuren, dat is de leerschool van het geweten en het huis van het gebed. Deze indeling heeft nog een heel aardige bijkomstigheid: bij de thema's geweten, gebed, gemeente klinken als vanzelf de namen van de drie mensen, die Ter Schegget het meest hebben beïnvloed: Karl Barth, aan wie hij zijn begrip van geweten heeft ontleend, K.H. Miskotte (*aan K.H.M., de voortrekker*, heet het liefdevol in zijn dissertatie) van wie hij naast heel veel meer ook de betekenis van het gebed heeft geleerd en tenslotte Ernst Bloch, van wie hij leerde dat de wereld recht heeft op gemeente en die hem van alle joodse en niet-joodse filosofen die invloed op hem hebben gehad (en dat waren er heel wat), het liefste was. Nadeel van deze thematische indeling is, dat het risico bestaat, dat de theologie van Ter Schegget keurig theologisch glad wordt gestreken en ook daarmee zou hem geen recht gedaan worden, want Bert was ook een buitenbeentje in de theologische wereld. Welke Nederlandse theoloog heeft er verder een boek geschreven over Marx, zingt de lof van anarchisme en atheïsme, spreekt openlijk van zijn afkeer van religiositeit en het corpus christianum en blijft toch door alles heen een diep-gelovig mens, levend bij het Woord en bij het 'innerlijk licht', dat hem de zekerheid schonk van het rijk van liefde en recht, dat komende is in de wereld?

Mengvorm

Onze indeling houdt het midden tussen de chronologische en de thematische benadering. In grote lijnen volgen we de ontwikkeling in de theologie van Ter Schegget, maar we doen dat aan de hand van de voor zijn theologie zo kenmerkende thema's: geweten, gebed, gemeente. Volmacht in onmacht komt dan niet in het midden maar aan het slot van het boek terecht, als handelend over de opdracht van de gemeente in de politiek. En zo wijst het ons dan ook een richting: als we het over de gemeente hebben, dan hebben we het niet over de gemeente an und für sich, maar over de gemeente in het licht van haar taak in de wereld, want in de kerk gaat het uiteindelijk om de wereld en niet om de kerk.